

ПЛЮСИ І МІНУСИ УЗАГАЛЬНЕННЯ. РОЗВИТОК АБСТРАКТНОГО МИСЛЕННЯ У ДІТЕЙ І ПІДЛІТКІВ ADVANTAGES AND DISADVANTAGES OF GENERALIZATION. CHILDREN AND ADOLESCENTS ABSTRACT THINKING DEVELOPMENT

Стаття присвячена аналізу і розгляду проблем, що виникають при недостатньому, чи надмірному узагальненні довколишнього оточення. Висвітлює необхідність розвитку абстрактного мислення у дітей і підлітків та свідоме використання набутих знань.

В наш час люди звикли оперувати абстрактними поняттями. Зрозуміло, що у суспільстві узагальнення необхідне, воно розвиває логічне мислення. Часто процес мислення йде від конкретного до абстрактного, але є варіант і зворотного напрямку. Зараз, коли потоки різної інформації заповнили медіа та інтернет мережу і стали доступні кожному бажаному, часто розумовий процес йде від абстрактного до конкретного і не завжди до нього доходить.

Навколо нас – активне інформаційне поле, і багато акцентів на глобальні події у світі. Буває, що й діти вступають у дорослі дискусії з глобальних проблем. Інтернет мережі дають нові можливості недоступні раніше, інформація звідти буває різною, часом небезпечною.

В якійсь мірі узагальнення захищає психіку суб'єкта. Отримуючи інформацію про відсотки флори, фауни та різних об'єктів знищених, наприклад, пожежею, чи внаслідок стихії, індивідуум сприймає її не так гостро і болісно, ніж якби почув про страждання конкретних звірят і людей, а особливо якщо б серед них виявився його знайомий, чи домашній улюбленець.

Завдяки вільному доступу різної інформації не тільки дорослим, а й дітям молодшого віку, розвиток абстрактного мислення починається з раннього дитинства. Вивчення довколишнього світу йде не тільки від знайомства з реальними об'єктами, а часто із фотографій, відео і малюнків цих об'єктів.

Якщо колись давно діти були більшу частину доби при батьках і брали участь у їхній суспільній праці, отримуючи життєвий досвід і вивчаючи доросле життя на прикладі своїх близьких, зараз ситуація змінилася. Діти в більшості спілкуються зі своїми ровесниками хоч реально, хоч онлайн. Обговорюють між собою отриману інформацію трактуючи її по-своєму, а їхня уява і фантазія доволіно домальовує почуте.

Ключові слова: узагальнення довколишнього оточення, мислення, конкретне і абстрактне, виховання дітей і підлітків, зв'язок абстрактного і конкретного.

The article is devoted to the consideration and analysis of problems that arise from insufficient or excessive generalization of the environment. The importance of the abstract thinking development of children and adolescents and the conscious usage of knowledge is considered.

Modern people are accustomed to operate with abstract concepts. It is clear that in society generalization is necessary, it develops logical thinking. Often the process of thinking goes from concrete to abstract, but there are cases and the opposite direction. Now the flow of various information has filled the media, the Internet and become available to anyone, so the mental process often goes from the abstract to the concrete and does not always reach it.

We are surrounded by an active information field, and numerous accents on global events in the world. Sometimes children also take part in adult discussions on global issues. Internet networks provide new opportunities not available before, information from there is different, sometimes dangerous.

To some extent, generalization protects the psyche of the subject. When receiving information about the percentage of flora, fauna and various objects destroyed, for example, by fire or natural disaster, the individual perceives it less acutely and painfully than if he heard about the suffering of specific animals and people, especially if among them was his friend, or a pet.

Thanks to the free access of various information not only to adults but also to young children, the development of abstract thinking begins in early childhood. The study of the surrounding world comes not only from the interaction with real objects, but often from photographs, videos and drawings of these objects. If once upon a time children spent most of their days with their parents and took part in their social work, taking life experiences and studying adult life on the example of others, now the situation has changed. Most children communicate with their peers, whether real or online. They discuss the received information among themselves, interpreting it in their own way, and their imagination and fantasy creatively completes what they hear. So, we need to know and take into account our new realities.

Key words: generalization of the environment, thinking, concrete and abstract, teaching children and adolescents, the connection of abstract and concrete.

УДК 37.032

DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2022/44/1.5>

Корнієнко Є.Г.,

канд. фіз.-мат. наук,
ст. викладач кафедри загальної фізики
фізико-математичного факультету
Національного технічного університету
України «Київський політехнічний
інститут імені Ігоря Сікорського»

Гордєєва О.В.,

викладачка-методистка
Київської дитячої художньої школи № 7

Корнієнко В.І.,

викладачка-методистка
Київської дитячої художньої школи № 7

В наш час люди звикли оперувати абстрактними поняттями. Зрозуміло, що у суспільстві узагальнення необхідне, воно розвиває логічне мислення. Часто процес мислення йде від конкретного до абстрактного, але є варіант і зворотного напрямку. Зараз, коли потоки різної інформації заповнили медіа та інтернет мережу і стали доступні кожному бажаному, часто розумовий процес йде від абстрактного до конкретного і не завжди до нього доходить. Не тільки молодь, а і багато дорослих

мешканців міста не можуть назвати назву конкретних дерев чи кущів своєї місцевості виділити їх з узагальненого поняття «кущ, дерево». Можуть ще впізнати деякі за плодами, бо їх вживають і знають, наприклад, що яблука ростуть на яблуні, але характер крони і листя залишаються поза їхньою увагою, тому що ці знання перестали бути важливими в їхньому об'єктивному світі. Натомість йде потужне знайомство, наприклад, з флорою і фауною з різних куточків світу небачених реально,

отриманих з інформаційних джерел вже узагальнених, готових до сприйняття. Суб'єкт багато втрачає беручи на віру узагальнення інших осіб не досліджуючи свій об'єктивний світ.

Набатов С. М. до типів мислення відносить конкретне і абстрактне, інтуїтивне і дискурсивне, наочно-образне і концептуальне (понятійне, системне). Конкретне мислення – це розумовий процес відображення і оперування найпростішими, конкретними поняттями, які визначають предмети і явища об'єктивного світу в їх безпосередній даності людині. Абстрактне мислення – це розумовий процес сходження від конкретного до абстрактного, тобто, пізнаючи конкретний предмет чи явище, суб'єкт пізнання абстрагується від несуттєвого в предметі і виділяє суттєве, яке фіксується засобами мови у формі понять (абстракцій). Головна особливість абстрактного мислення – це оперування абстрактними поняттями і на їх підставі створення нових абстракцій за допомогою логічних методів аналізу, синтезу, узагальнення тощо [1, с. 30].

У даний момент навколо нас – активне інформаційне поле, і багато акцентів на глобальні події у світі. Буває, що й діти вступають у дорослі дискусії з глобальних проблем (як Грета Тунберґ, екологічна активістка). Тож саме глобальні події стають узагальненими, тим самим виділяючи власні маленькі, але такі важливі, близькі, і такі, з якими ми повинні справитися самі.

В якійсь мірі узагальнення захищає психіку суб'єкта. Отримуючи інформацію про відсотки флори і фауни знищених пожежею, чи внаслідок іншої стихії, індивідуум сприймає її не так гостро і болісно, ніж якби почув про страждання конкретних звірят і людей, а особливо якщо б серед них виявився його знайомий, чи домашній улюбленець. Аналогічно про відсотки літальних випадків людей від якоїсь хвороби. Малий відсоток заспокоює тільки доти, поки в нього не потрапляє хтось із близьких. Тоді конкретне бере гору навіть, якщо цей випадок один на мільйон.

Проценком М. зв'язок абстрактного і конкретного розглядається в двох аспектах. У першому аспекті конкретне виступає як «живе споглядання», а абстрактне – як людське мислення в цілому по відношенню до чуттєвого відображення (гносеологічний аспект). У процесі пізнання, в міру свого розвитку, мислення все більше «віддаляється» від дійсності, стає більш абстрактним. Але це лише одна сторона, яка характеризує людське мислення в цілому по відношенню до дійсності, др. «живого споглядання». Вона також виражає розвиток мислення, але лише з однієї, більш видимої його сторони. У другому аспекті зв'язку абстрактне і конкретне виділяються в самому мисленні як його два різних рівні (логічний аспект). Даний аспект характеризує мислення

за глибиною відображення дійсності (його внутрішньо-суперечливої природи). Ця сторона мислення (логічний розвиток) характеризує його в плані сходження від абстрактного (простого) до конкретного (більш складного, внутрішньосуперечливого, конкретного в мисленні). У процесі пізнання мислення, з одного боку, все більше віддаляється від дійсності, а з іншого – воно все більше проникає в дійсність, розкриваючи її істотні властивості і закони [2, с. 105–106].

При узагальненні, індивідуум речі сприймає абстрактно, наприклад: сніг – білим; а він може бути різним залежно від освітлення, предметів поруч, які кидають на нього рефлексії. Пора доби, і навіть його брудні окуляри, можуть дати білому кольору снігу зовсім несподівані відтінки але тільки особисто для нього. На своєму малюночці одна юна художниця намалювала сніг рожевим, і побачивши цей малюнок, інші діти погодились, що вони таке спостерігали але звикли до загально-абстрактної звички, що сніг має бути білим, небо синім, сонце жовтим, бабуся в хусточці за в'язанням шкарпетки (в стилі казок Ганса Крістіана Андерсена). Хоча всі знають приклад Мей Макс, матері Ілона Маска, яка у свої 70+ років є стрункою і успішною професійною моделлю, часто з'являється на обкладинках модних журналів і надихає жінок з усього світу.

Ще один наприклад, пошук ідей для творчих робіт в інтернеті робить персональну роботу не конкретною, а узагальненою. Трапився казус на уроці композиції: була задана тема, і більшість учнів звернулись до пошуку в інтернеті за підказкою. Пошук видав узагальнені варіанти, і більшість дітей в групі зробили ідентичні роботи. Викладач дав виконати свої роботи всім, а потім показав який забавний вийшов результат: роботи були різними, але в роботах перегукувались сама ідея, розташування персонажів, кольорове рішення. Коли про таку ситуацію розказати дітям, як про абстрактну, усі послухали, погодились й забули б. А конкретний випадок – запам'ятався, та став уроком на все життя. Потім вони із задоволенням розказували про нього своїм близьким і друзям.

Це говорить про те, що молодь часто використовує готове узагальнення набуте суспільством, а не аналізує конкретне, щоб узагальнити. Так діти не вивчаючи реальності засвоюють, що кущі низенькі, а дерева високі. Насправді все відносно. Учні були дуже здивовані дізнавшись, що триметровий кущ жасмину такий кущ хоч значно вищий від них. Реальна дійсність міняється, йдуть зміни в суспільстві, клімат стає іншим, а стереотипи залишаються.

О.В. Губенко, М.Ю. Панасенко визначають, що здатність до узагальнень, абстрактне мислення – це здатність до утворення загальних понять на підставі спільних ознак, вміння оперувати з «абстрактними», «уявними» поняттями (які

в принципі неможливо побачити або «помацати руками») [3, с. 119].

Завдяки вільному доступу різної інформації не тільки дорослим, а й дітям молодшого віку, розвиток абстрактного мислення починається з раннього дитинства. Вивчення довколишнього світу йде не тільки від знайомства з реальними об'єктами, а часто з фотографіями, відео і малюнками цих об'єктів. Якщо колись давно діти були більшу частину доби при батьках і брали участь у їхній суспільній праці, отримуючи життєвий досвід і вивчаючи доросле життя на прикладі своїх близьких, зараз ситуація змінилася. Діти в більшості спілкуються зі своїми ровесниками хоч реально, хоч онлайн. Обговорюють між собою отриману інформацію трактуючи її по-своєму, коли їхня уява і фантазія дуже домальовує почуте. Реальну дійсність обмежують рамками екранів телевізора, ноутбука, планшета, чи мобільного телефону. У мультфільмах і фільмах з застосуванням спецефектів та комп'ютерної графіки створюються правдоподібні світи з порушенням реальних законів фізики, хімії, анатомії, біології, психології, соціології і ці світи вкарбовуються у пам'яті дітей як певний досвід, або навіть стереотип. Вихователі чи викладачі не завжди мають на це вплив, але тим більше важливо звертати увагу дітей на споглядання і вивчення конкретного реального оточення. Буває дуже корисним, коли діти спостерігають за творчою роботою викладача (наприклад в образотворчому мистецтві); це дає наочний досвід створювати своє, конкретне.

О. В. Губенко, М.Ю. Панасенко говорять про важливість розвитку абстрактно-логічного мислення, яке дозволяє дитині добре засвоювати знання, успішно вчитися, виробляти узагальнене уявлення про світ, осягати закономірності навколишньої дійсності і правильно формулювати свої думки [3, с. 120].

Ми багато навколо себе узагальнюємо й сприймаємо абстрактно. Зараз дітей багато залучають у різні волонтерські спільноти; вони дуже важливі, щоб бачити напрямки, які потребують уваги й допомоги. І бачити загальні проблеми: зміна клімату, екологія, голод, нерівність, права дитини, захист тварин, та інші. Але коли після абстрактного заклик про збереження природи наші діти, разом з дорослими, самі прибирають парк, у якому гуляють, то стає зрозумілим, як берегти природу, для кого; і як приємно, знаходитись на природі, коли там не має брудного пластику, не літають пластикові пакети, не валяється бите скло. І тоді зрозуміло, що мотивувало активіста в Індії, який очистив пляж від бруду; і це вже не абстрактна подяка за його вчинок, а розуміння: він стає прикладом людини, що зробила конкретний вчинок для збереження природи, і цей конкретний приклад вплив в абстрактний. Так приходять розуміння,

що у великих абстрактних ситуаціях ми можемо вибрати конкретну, у якій ми здатні себе проявити. Такі приклади, узагальнені й конкретні, – важливі в розвитку дітей.

Сприймають виклик сьогодення і деякі сучасні музеї, які свої експонати розмішають не за склом, а роблять їх інтерактивними, взаємодіючими з відвідувачами. Хорошим прикладом такого музею є, наприклад, Музей популярної науки і техніки «Експериментаніум» у Києві, де всі представлені ефекти і явища можна провідчувати, помацати, поекспериментувати і подивитися, що з того вийде. Такий досвід допомагає зв'язати абстрактні розказані в школі знання з реальними об'єктами, явищами.

Симоненко С.М., Розіна І.В. вважають, що необхідною умовою для формування продуктивного мислення є взаємодія його наочних та вербально-логічних форм та креативності, як їх власливості [4, с. 91].

Конкретне і абстрактне однаково важливі і не може бути перевага одного над іншим. Потрібно спонукати дітей і підлітків перевіряти на практиці отриману абстрактну інформацію, прив'язувати її до конкретного враховуючи необхідні заходи безпеки. Також важливий креативний підхід.

Симоненко С.М. та Розіною І.В. виявлено особливості розвитку та взаємозв'язку структурних компонентів креативності в підлітковому віці. Наявність тісних зв'язків між процесуальними характеристиками вербальної та візуальної креативності протягом всього підліткового віку, засвідчує внутрішню узгодженість, цілісність і взаємообумовленість у розвитку їх структурних компонентів. Доведено, що розвиток змістових характеристик креативності є тісно взаємопов'язаний з її процесуальними характеристиками, а саме високим рівнем активності висування вербальних та візуальних гіпотез, різноманітністю процесів семантичної інтерпретації візуальних вражень, вербальною і візуальною оригінальністю. Найбільш активно розвиток змістових характеристик відбувається у віці 10–13 років [4, с. 95].

Велика доза узагальненої інформації отримується підлітками з джерел масової інформації. Багато з них ведуть активне спілкування у соціальних мережах. Як і в реальності там також може бути небезпечно. Тому дуже важливо навчити абстрактному, а також критичному і креативному мисленню. Для цього потрібно повернутися до природного процесу. Адже людина в першу чергу дитина природи і тільки потім член суспільства. Потрібно вивчати конкретне, часто й особисте і через узагальнення йти до абстрактного.

В навчальному посібнику з філософії автори пояснюють зміст пізнання. Пізнання виявляє об'єктивний зміст реальності як діалектичної єдності дійсності (того, що є) і можливості (того, що

могло бути в минулому, але не здійснилося, і того, що буде і може бути в майбутньому). Таким чином, пізнання відображає не тільки дійсно існуючі (або ті, що дійсно існували чи будуть дійсно існувати) предмети, процеси і явища, але й усі їх можливі модифікації. Інакше кажучи, пізнання відображає загальне [5, с. 331].

Змалечку потрібно вчити дітей пізнавати свій об'єктивний світ, тим більше, що по своїй природі вони до цього схильні. Не варто нав'язувати їм свої стереотипи. Перенісши вивчення світу з реального оточення докільця у стіни класів ми розірвали суб'єктивний зв'язок особи з конкретним. Наприклад, відношення до кішки на картинці, чи з відео і відношення до кішки реальної, не обов'язково своєї власної, абсолютно різні. В реальності між ними є на різних рівнях контакт, який дає додаткову інформацію про об'єкт. І пам'ять про подібний досвід буде довшою і насиченою емоціями. Власний досвід отриманий безпосередньо в реальності має більше значення ніж вивчений чужий узагальнений.

Знову звернемося до навчального посібника з філософії. Визначеність (відповідність об'єктивному змісту пізнавального об'єкта) – характерна риса як теоретичного, такі досвідного знання. Проте якщо на рівні теоретичного пізнання необхідну визначеність знанню дає логіка, то на рівні досвідного пізнання ця визначеність досягається через інтуїцію, яка виконує тут функції основного пізнавального засобу [5, с. 358].

Підсумовуючи сказане вище, зазначимо, що абстрактне мислення дуже важливе в сучасному світі, воно допомагає мислити глобально, систематизувати знання і вирішувати багато викликів сучасності. Разом з тим абстрактне втрачає свою цінність, якщо воно відірване від реального і немає прив'язки до конкретного. Тож важливо не втрачати зв'язок з реальністю.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Набатов С. М. Актуальні проблеми розвитку навичок критичного мислення в науковому дискурсі. *Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. Серія педагогічні науки*. 2019. Вип. 3. Черкаси, 2019. С. 28–34.
2. Проценко М. Абстрактне і конкретне на емпіричному рівні наукового пізнання. *Світогляд – Філософія – Релігія* : збірник наукових праць. 2012. Вип. 2. Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2012. С. 105–114.
3. Губенко О. В., Панасенко М. Ю. Теоретичні засади розвитку творчого мислення школярів за допомогою мовно-лінгвістичних ігор. Теоретичні дослідження у психології / Збірник статей. Том. II. / Впор. В. О. Медінцев. Харків : Монограф, 2017. С. 111–135.
4. Симоненко С. М., Розіна І. В. Психологічні особливості розвитку креативності вербального та візуального мислення в підлітковому віці. *Наука і освіта : науково-практичний журнал*. 2010. Спецвипуск «Когнітивні процеси та творчість». Одеса, 2010. С. 91–96.
5. Бичко І. Б., Осічнюк Ю. В., Табачковський В. Г. та ін. *Філософія. Курс лекцій : навчальний посібник / за ред. В. Й. Григор'єва*. Київ : Либідь, 1991. 456 с.